

الله الرحمن الرحيم

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی

عنوان

انسان شناسی

از دیدگاه

مرتضی مطهری و اریک فروم

استاد راهنما

جناب استاد دکتر علی شیروانی

استاد مشاور

جناب استاد دکتر مسعود آذربایجانی

۱۳۸۷ / ۲ / ۱۳

نگارش و پژوهش

انسیه سعادت فر

۱۵۰۹۷۵

۱۳۸۵

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
کتابخانه مرکزی

« اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِكَلِمَاتِكَ كُلِّهَا
اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ كَمَالِكَ بِأَكْمَلِهِ وَكُلُّ كَمَالِكَ كَامِلٌ
اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِكَمَالِكَ كُلِّهِ
اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ أَسْمَائِكَ بِأَكْبَرِهَا وَكُلُّ أَسْمَائِكَ كَبِيرَةٌ
اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَسْمَائِكَ كُلِّهَا ... »

تقدیم به:

قافله سلار عشق و صبر و معرفت

زهراى كربلا

صديقهٔ صغرى

زينب كبرى (سلام الله)

و نیز تقدیم به:

سرحلقهٔ عشاق خدا و پیش آهنگ اهل حال و دعا

زينت عابدان و آبروى ساجدان

حضرت زين العابدين على بن الحسين (عليه السلام)

که امیدوارم به دیدهٔ اغماض و قبول و کرامت بنگرند.

تقدیر و تشکر

خالصترین سپاس خویش را نثار راهنمایان زندگی ام، پدر و مادر بزرگوaram می نمایم که وجودم برایشان همه رنج بود و وجودشان برایم همه مهر، مویشان سپیدی گرفت تا رویم سفید بماند.

آنانکه فروغ نگاهشان، گرمی کلامشان و روشنی رویشان، سرمایه های جاودانگی زندگی ام هستند.

آنانکه راستی قامتتم در شکستی قامتشان تجلی یافت؛ در برابر وجود گرامیشان زانوی ادب بر زمین می نهیم و با دلی مملو از عشق و محبت بر دستانشان بوسه می زنم. بلندای وجودشان همیشه استوار.

همچنین تقدیر و سپاس خود را از اساتید محترم راهنما و مشاور جناب استاد دکتر علی شیروانی و جناب استاد مسعود آذربایجانی ابراز می دارم و ارشاد و راهنمایی ایشان را در شکل گیری این مجموعه ارج می نهیم.

مطلع سخن

«قرن بیست و یکم قرن انسان شناسی است ، زیرا در
این قرن هیچ رشته ای بهتر از انسان شناسی نخواهد
توانست به مردم دربارهٔ خودشان و دیگران و اینکه
چگونه با یکدیگر زندگی کنند ، بیاموزد.»

« آدریان جانسون »

چکیده

انسان موجودی بسیار پیچیده و دارای جایگاه رفیع، در عالم وجود است که بخش اعظم ماهیت و ابعاد وجود او هنوز ناشناخته باقی مانده است. در عین حال اندیشمندان، عرفا و فلاسفه‌ی بسیاری در این زمینه پژوهش‌های گرانسنگی به انجام رسانیده‌اند. در اهمیت پرداختن به انسان‌شناسی همین بس که جایگاه و منزلت انسان را در نظام هستی معین می‌گرداند و انسان را از احساس پوچی‌رهایی می‌بخشد.

در این رساله، آراء و نظرات مرتضی مطهری و اریک فروم در باب انسان‌شناسی مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. به عبارت دیگر، انسان‌شناسی تمدن ماتریالیستی غرب و انسان‌شناسی تمدن اسلامی با هم مقایسه و بررسی شده است. اما با توجه به گستردگی فوق‌العاده‌ی مباحث انسان‌شناسی، سعی شده با گزینش چند بحث مهم، تصویر اجمالی از دیدگاه مطهری و فروم در باب انسان ارائه گردد. تا از این طریق، الگوی مناسب، در باب انسان‌شناسی حاصل گردد.

محورهای اصلی این رساله، عبارتند از؛ حقیقت وجودی انسان، عوامل سقوط و صعود انسان و بررسی انسان ایده آل. قبیل از ورود به مباحث اصلی، اشاره ای گذرا به شخصیت و اندیشه‌های این دو متفکر گرانقدر، مطهری و فروم، شده است تا از این رهگذر زمینه‌ی مناسب‌تری برای فهم و درک آراء و نظرات ایشان در مسأله مورد نظر فراهم آید.

در بحث از محورهای اصلی رساله، سخن را با اشاره به نظرات ایشان در باره‌ی جوهره‌ی وجودی انسان دنبال می‌کنیم. اریک فروم، حقیقت انسان را مجموعه‌ای از نیازهای فیزیولوژیکی و روانی می‌داند که جامعه موظف است آنها را ارضاء نماید. اما استدلال مطهری، حقیقت وجودی انسان را روح یا نفس می‌داند که در قالب تن گنجانده شده است. فروم با دیدگاه اومانستی، ماتریالیستی خود هر گونه اتصال به منبع لایزال الهی را منکر می‌شود و معتقد است که طبیعت آدمی همان نیازهای جسمی و روانی هستند که از آن به «طبع آدمی» یاد می‌کند. اما مطهری قائل به فطرتی ملکوتی و الهی است که چیزی فراتر از نیازهای جسمی و روانی است.

در ادامه نگارنده، به جهت بررسی عوامل مؤثر در سقوط و صعود انسان قلم را به سوی بیان آنها، معطوف نموده و در حدت توان و با توجه به ظرفیت و گنجایش این رساله، به مهمترین آنها اشاره کرده است و در نهایت به مقایسه و بررسی و نقد آنها پرداخته است. که برخی از آنها عبارتند از: «ماشیستی شدن»، «از خود بیگانه‌سازی» و اما انسان کامل، که می‌توان گفت مباحث قبلی همه پیش‌نیازی بود برای رسیدن به این بحث مهم؛ با بیان انواع شخصیت‌های انسانی و همچنین ذکر ویژگی‌های انسان کامل و بررسی آنها سعی شده به یک الگوی مناسب دست یافته شود. در پایان این نوشتار، مروری کوتاه داریم به برخی از کاربردهای بسیار مهم انسان‌شناسی که این امر، می‌تواند فتح بابی باشد برای تلاش بیشتر دانش پژوهان، در این زمینه.

کلید واژه‌ها: انسان، اومانیسیم، سقوط، رشد، انسان کامل (ایده آل) مطهری، فروم.

فهرست

۱	مقدمه: طرح تحقیق
۲	مقدمه
۵	۱. بیان مسئله
۵	۲. علت انتخاب موضوع و فایده‌ی آن
۶	۳. سابقه‌ی پژوهش
۶	۴. اهمیت و ضرورت موضوع
۷	۵. سئوالات تحقیق
۸	۶. پیش فرضهای پژوهش
۸	۷. روش پژوهش
۹	۸. سازماندهی پژوهش
۱۱	فصل اول: کلیات
۱۲	بخش اول: انواع انسان‌شناسی
۱۳	۱-۱-۱. تاریخچه‌ی انسان‌شناسی
۲۱	۱-۱-۲. انواع انسان‌شناسی
۲۱	۱-۲-۱-۱. انسان‌شناسی تجربی
۲۱	۱-۲-۱-۲. انسان‌شناسی عرفانی
۲۲	۱-۲-۱-۳. انسان‌شناسی فلسفی
۲۲	۱-۲-۱-۴. انسان‌شناسی دینی

فهرست مطالب دو

- ۲۲ انسان شناسی کل نگر. ۵-۲-۱-۱
- ۲۳ انسان شناسی جزء نگر. ۶-۲-۱-۱
- ۲۳ انسان شناسی طبیعی. ۷-۲-۱-۱
- ۲۳ انسان شناسی فرهنگی. ۸-۲-۱-۱
- ۲۴ انسان شناسی اجتماعی. ۹-۲-۱-۱
- ۲۴ انسان شناسی سیاسی. ۱۰-۲-۱-۱
- ۲۴ انسان شناسی اقتصادی. ۱۱-۲-۱-۱
- ۲۴ انسان شناسی روان شناختی. ۱۲-۲-۱-۱
- ۲۶ بخش دوم: واژه شناسی
- ۲۷ انسان شناسی. ۱-۲-۱
- ۲۸ انسان. ۲-۲-۱
- ۳۱ اومانیزم. ۳-۲-۱
- ۳۵ فطرت. ۴-۲-۱
- ۳۵ آزادی. ۵-۲-۱
- ۳۷ عشق. ۶-۲-۱
- ۳۸ از خود بیگانگی. ۷-۲-۱
- ۴۰ خود شیفتگی. ۸-۲-۱
- ۴۱ اخلاق. ۹-۲-۱
- ۴۲ انسان کامل. ۱۰-۲-۱
- ۴۴ رشد. ۱۱-۲-۱

فصل دوم: انسان‌شناسی از دیدگاه اریک فروم	۴۵
بخش اوّل: مروری بر زندگانی و شخصیت اریک فروم	۴۶
۱-۱-۲. نگاهی گذرا به اندیشه و شخصیت اریک فروم	۴۷
۲-۱-۲. عوامل تأثیرگذار بر افکار فروم	۵۰
۳-۱-۲. آثار اریک فرم	۵۲
بخش دوّم: شاکله‌های وجودی انسان از دیدگاه فروم	۵۴
۱-۲-۲. تعریف انسان	۵۵
۲-۲-۲. سرشت انسان	۵۷
۱-۲-۲-۲. شرایط زیست و بقاء انسان	۵۸
۲-۲-۲-۲. نیازهای روانی یا وجودی انسان	۶۰
۱-۲-۲-۲-۲. نیاز به پیوند و بستگی	۶۰
۲-۲-۲-۲-۲. نیاز به تعالی	۶۲
۳-۲-۲-۲-۲. نیاز رجوع به اصل (ریشه داشتن)	۶۲
۴-۲-۲-۲-۲. نیاز به همانندی (حس هویت)	۶۳
۵-۲-۲-۲-۲. نیاز به درک وضعیت (موازن جهت‌گیری)	۶۴
۶-۲-۲-۲-۲. حس بقاء و نیازهای فراسوی آن	۶۵
۳-۲-۲. ساختار شخصیت از دیدگاه اریک فروم	۶۷
۱-۳-۲-۲. تعارض بنیادی شخصیت انسان	۶۸
۲-۳-۲-۲. پیدایش فرد و مفهوم آزادی	۶۹
۳-۳-۲-۲. فروم و مسأله فرار از آزادی	۷۲

فهرست مطالب چهار

- ۷۴ مکانیسم‌های گریز از آزادی ۴-۳-۲-۲
- ۷۷ عشق بارور بهترین راه حل ۵-۳-۲-۲
- ۷۹ نقش اجتماع در تشکیل شخصیت ۴-۲-۲
- ۸۱ بخش سوم: عوامل مؤثر در سقوط انسان از دیدگاه فروم
- ۸۳ ۱-۳-۲. خطرات ماشینی شدن
- ۸۴ ۱-۱-۳-۲. ثمرات ماشینی شدن
- ۸۴ ۱-۱-۳-۲. مصرف‌گرایی
- ۸۴ ۲-۱-۳-۲. از خود بیگانگی:
- ۸۶ ۳-۱-۳-۲. نفی ارزشهای اومانستی:
- ۸۷ ۴-۱-۳-۲. جدایی تفکر عقلانی و احساس:
- ۸۹ ۵-۱-۳-۲. ناسازگاری جامعه سرمایه‌داری و اصل عشق
- ۹۰ ۲-۳-۲. ناامیدی
- ۹۱ ۱-۲-۳-۲. علل رشد ناامیدی
- ۹۲ ۳-۳-۲. عشق به مرگ (مرگ پرستی)
- ۹۲ ۱-۳-۳-۲. سیمای مرگ پرستان
- ۹۴ ۲-۳-۳-۲. عوامل مؤثر در مرگ پرستی
- ۹۶ ۴-۳-۲. خودشیفتگی
- ۹۷ ۱-۴-۳-۲. خود شیفتگی فردی
- ۹۸ ۱-۱-۴-۳-۲. خطر خودشیفتگی فردی
- ۹۹ ۲-۴-۳-۲. خودشیفتگی اجتماعی

فهرست مطالب پنج

- ۱۰۰ خطر خودشیفتگی اجتماعی ۱-۲-۴-۳-۲
- ۱۰۱ همبودی زناگونه ۵-۳-۲
- ۱۰۲ آسیب شناسی ۱-۵-۳-۲
- ۱۰۳ بخش چهارم: عوامل مؤثر در رشد انسان از دیدگاه فروم
- ۱۰۴ اومانستی کردن نظام صنعتی ۱-۴-۲
- ۱۰۵ برنامه ریزی اومانستیک: ۱-۱-۴-۲
- ۱۰۷ فعال کردن و آزاد کردن نیروها: ۲-۱-۴-۲
- ۱۰۸ مصرف اومانستی: ۳-۱-۴-۲
- ۱۱۱ امید ۲-۴-۲
- ۱۱۲ ایمان ۱-۲-۴-۲
- ۱۱۲ شکیبایی ۲-۲-۴-۲
- ۱۱۲ رستاخیز ۳-۲-۴-۲
- ۱۱۳ عشق به زندگی ۳-۴-۲
- ۱۱۵ انواع عشق ۱-۳-۴-۲
- ۱۱۵ عشق برادرانه ۱-۱-۳-۴-۲
- ۱۱۶ عشق مادرانه ۲-۱-۳-۴-۲
- ۱۱۶ عشق جنسی ۳-۱-۳-۴-۲
- ۱۱۷ عشق به خود ۴-۱-۲-۴-۲
- ۱۱۷ عشق به خدا ۵-۱-۳-۴-۲
- ۱۱۹ غلبه بر خودشیفتگی ۴-۴-۲

فهرست مطالب.....شش

- ۱۲۲.....۱-۴-۴-۲. رویه‌ی انسان در برابر زور و قدرت.
- ۱۲۴.....۲-۴-۴-۲. اخلاق اومانستیک
- ۱۲۵.....۵-۴-۲. آزادی اراده
- ۱۲۷..... بخش پنجم: انسان ایده‌آل اریک فروم
- ۱۲۸.....۱-۵-۲. ماهیت شخصیت سالم
- ۱۲۹.....۱-۱-۵-۲. عشق بارور
- ۱۲۹.....۲-۱-۵-۲. تفکر بارور
- ۱۳۰.....۳-۱-۵-۲. خوشبختی بارور
- ۱۳۰.....۴-۱-۵-۲. وجدان اخلاقی
- ۱۳۱.....۲-۵-۲. انواع تیپهای شخصیتی از دیدگاه اریک فروم
- ۱۳۱.....۱-۲-۵-۲. انسان دریافت کننده
- ۱۳۲.....۲-۲-۵-۲. انسان بهره‌کش
- ۱۳۲.....۳-۲-۵-۲. انسان محتکر
- ۱۳۲.....۴-۲-۵-۲. انسان بازاری
- ۱۳۳.....۵-۲-۵-۲. انسان با جهت‌گیری سازنده
- ۱۳۳.....۳-۵-۲. خود انگیختگی
- ۱۳۵.....۱-۳-۵-۲. ویژگیهای انسان خود انگیخته
- ۱۳۶.....۲-۳-۵-۲. موانع خود انگیختگی
- ۱۳۶.....۱-۲-۳-۵-۲. آداب و رسوم اجتماعی
- ۱۳۶.....۲-۲-۳-۵-۲. بی توجهی به مسئله مرگ

فهرست مطالب هفت

- ۱۳۷ ۲-۵-۳-۲-۳. مطبوعات و رادیو و تلویزیون
- ۱۳۷ ۲-۵-۳-۳-۳. آزادی و خودانگیختگی
- ۱۴۰ مروری بر مطالب
- ۱۴۵ فصل سوم: انسان شناسی از دیدگاه مرتضی مطهری
- ۱۴۶ بخش اول: سیری در زندگانی شهید مطهری
- ۱۵۱ ۳-۱-۱. نگاهی گذرا به اندیشه و شخصیت شهید مطهری
- ۱۵۴ ۳-۱-۲. آثار و تألیفات شهید مطهری
- ۱۵۴ ۳-۱-۲-۱. ویژگی های آثار استاد
- ۱۵۴ ۳-۱-۲-۱. تنوع و گستردگی موضوعات
- ۱۵۴ ۳-۱-۲-۲. قابل استفاده بودن برای همگان
- ۱۵۴ ۳-۱-۲-۳. توجه به نیازهای جامعه
- ۱۵۴ ۳-۱-۲-۴. بکار بردن بهترین روشها
- ۱۵۴ ۳-۱-۲-۵. توجه به همه جوانب
- ۱۵۴ ۳-۱-۲-۶. زمینه سازی برای ابعاد مختلف انقلاب
- ۱۵۵ ۳-۲-۲-۱. فهرست آثار استاد
- ۱۵۸ بخش دوم: حقیقت انسان از دیدگاه مطهری
- ۱۵۲ ۳-۲-۱. تعریف انسان
- ۱۶۲ ۳-۲-۲. انسان موجودی خودآگاه
- ۱۶۳ ۳-۲-۳. انسان موجودی مرکب
- ۱۶۸ ۳-۲-۴. انسان موجودی مختار و مسؤول

فهرست مطالب.....هشت

- ۱۶۹..... ۵-۲-۳ سرشت الهی انسان
- ۱۷۱..... ۱-۵-۲-۳ نظریه فطرت
- ۱۷۲..... ۱-۱-۵-۲-۳ مفهوم شناسی «فطرت»
- ۱۷۶..... ۲-۱-۵-۲-۳ انواع فطریات انسان
- ۱۷۹..... ۳-۱-۵-۲-۳ ویژگیهای امور فطری
- ۱۷۹..... ۴-۱-۵-۲-۳ اثبات فطریات در انسان
- ۱۸۲..... ۶-۲-۳ نیازمندیهای انسان
- ۱۸۲..... ۱-۶-۲-۳ نیازمندیهای اولی
- ۱۸۳..... ۲-۶-۲-۳ نیازمندیهای ثانوی
- ۱۸۳..... ۱-۱-۶-۲-۳ پرورش جسم و روح
- ۱۸۴..... ۲-۱-۶-۲-۳ خودشناسی
- ۱۸۴..... ۳-۱-۶-۲-۳ نیاز اقتصادی
- ۱۸۵..... ۴-۱-۶-۲-۳ نیاز به زندگی اجتماعی
- ۱۸۶..... ۵-۱-۶-۲-۳ نیاز به دین فطری است
- ۱۸۷..... ۶-۱-۶-۲-۳ نیاز جنسی
- ۱۹۰..... ۷-۱-۶-۲-۳ نیاز اخلاقی
- ۱۹۲..... بخش سوم: عوامل مؤثر در سقوط انسان از دیدگاه مطهری
- ۱۹۴..... ۱-۳-۳ ماشینی شدن و تأثیر آن در زندگی انسان
- ۱۹۶..... ۲-۳-۳ از خود بیگانگی
- ۱۹۷..... ۱-۲-۳-۳ تبیین مفهوم از خود بیگانگی

فهرست مطالب..... نه

- ۱۹۹ خودزیانی و خودفراموشی ۲-۲-۳-۳
- ۲۰۲ آزادی و از خود بیگانگی ۳-۲-۳-۳
- ۲۰۴ تأثیر سوء مبارزه با غرایز ۳-۳-۳
- ۲۰۵ مفهوم عشق: ۱-۳-۳-۳
- ۲۰۶ اقسام عشق: ۲-۳-۳-۳
- ۲۰۶ عشق مجازی ۱-۲-۳-۳-۳
- ۲۰۷ عشق حقیقی ۲-۲-۳-۳-۳
- ۲۰۸ آثار سوء ترس از مرگ ۴-۳-۳
- ۲۱۰ دین و ترس از مرگ ۱-۴-۳-۳
- ۲۱۰ وابستگی شدید به دنیا ۱-۱-۴-۳-۳
- ۲۱۰ ناآگاهی از حقیقت مرگ ۱-۱-۴-۳-۳
- ۲۱۱ نقش خلاء معنوی و آثار مخرب آن ۵-۳-۳
- ۲۱۱ افزایش خودکشیها ۱-۱-۵-۳-۳
- ۲۱۲ افزایش بیماریهای روانی و عصبی ۲-۵-۳-۳
- ۲۱۲ کمبود عاطفه ۳-۵-۳-۳
- ۲۱۳ آثار سوء جدایی علم و دین ۶-۳-۳
- ۲۱۴ بخش چهارم: عوامل مؤثر در رشد انسان از دیدگاه مطهری
- ۲۱۵ مفهوم رشد ۱-۴-۳
- ۲۱۶ هدف رشد ۲-۴-۲
- ۲۱۶ شرایط و امکان رشد ۳-۴-۳

فهرست مطالب ۵۵

- ۲۱۷ ۳-۴-۴-عوامل رشد و تکامل انسان
- ۲۱۷ ۳-۴-۴-۱. علم و تفکر
- ۲۱۸ ۳-۴-۴-۲. ایمان
- ۲۱۹ ۳-۴-۴-۳. عمل
- ۲۲۰ ۳-۴-۴-۴. تربیت
- ۲۲۱ ۳-۴-۴-۵. تزکیه نفس
- ۲۲۱ ۳-۴-۵. رشد شخصیت از نظر غرایز
- ۲۲۲ ۳-۴-۵-۱. نقش دین در کنترل غرایز
- ۲۲۳ ۳-۴-۶. نقش عشق در سازندگی انسان
- ۲۲۴ ۳-۴-۶-۱. عشق به اولیاء
- ۲۲۴ ۳-۴-۷. رشد انسان و آزادی
- ۲۲۵ ۳-۴-۷-۱. تعریف آزادی از منظر مطهری
- ۲۲۶ ۳-۴-۷-۲. ضرورت آزادی
- ۲۲۷ ۳-۴-۷-۳. انواع آزادی
- ۲۲۷ ۳-۴-۷-۳-۱. آزادی اجتماعی
- ۲۲۷ ۳-۴-۷-۳-۲. آزادی معنوی
- ۲۲۷ ۳-۴-۷-۳-۳. آزادی تفکر
- ۲۲۸ ۳-۴-۷-۳-۴. آزادی عقیده
- ۲۳۰ بخش پنجم: انسان کامل از دیدگاه مطهری
- ۲۳۱ ۳-۵-۱. انسان سالم، انسان کامل

فهرست مطالب یازده

- ۲۳۲ ۳-۵-۱-۱. انسان سالم و معیوب
- ۲۳۳ ۳-۵-۱-۲. انسان کامل و غیر کامل
- ۲۳۴ ۳-۵-۲. ویژگیهای انسان کامل
- ۲۳۵ ۳-۵-۳. انواع انسانها از دیدگاه مطهری
- ۲۳۵ ۳-۵-۳-۱. انسانهای دارای روح حقیر و کوچک
- ۲۳۵ ۳-۵-۳-۲. انسانهای بلند همت با روحهای بزرگ
- ۲۳۶ ۳-۵-۳-۳. روحهای بزرگوار
- ۲۳۷ ۳-۵-۴. راههای شناخت انسان کامل از دیدگاه اسلام
- ۲۳۸ مروری بر مطالب
- ۲۴۳ فصل چهارم: بررسی و مقایسه آراء اریک فروم و مطهری
- ۲۴۴ بخش اول: کنکاشی در حقیقت وجودی انسان
- ۲۴۵ ۴-۱-۱. سرشت انسان
- ۲۴۶ - نیاز به تعالی
- ۲۴۶ - نیاز به تعلق داشتن یا پیوند و بستگی
- ۲۴۷ - نیاز به ریشه داشتن؟
- ۲۴۷ - نیاز به همانندی
- ۲۵۱ مقایسه و جمع بندی مطالب
- ۲۵۳ ۴-۱-۲. نظریه عشق
- ۲۵۷ ۴-۱-۲-۱. مقایسه و جمع بندی مطالب
- ۲۵۸ بخش دوم: مقایسه و بررسی عوامل مؤثر در سقوط انسان

فهرست مطالب دوازده

- ۲۴۳ ۱-۲-۴. صنعتی شدن و مسأله از خودبیگانگی
- ۲۶۴ ۱-۱-۲-۴. مقایسه و جمع‌بندی مطالب
- ۲۶۶ ۲-۲-۴. حُب به مرگ یا ترس از مرگ
- ۲۶۹ ۱-۲-۲-۴. مقایسه و جمع‌بندی مطالب
- ۲۷۱ بخش سوم: بررسی و مقایسه عوامل مؤثر در رشد و تعالی انسان
- ۲۷۲ ۱-۳-۴. آزادی
- ۲۷۵ ۱-۱-۳-۴. مقایسه و جمع‌بندی مطالب
- ۲۷۶ ۲-۳-۴. آزادی و اخلاق
- ۲۷۹ ۱-۲-۳-۴. مقایسه و جمع‌بندی مطالب
- ۲۸۳ بخش چهارم: کاوشی در نظرات مطهری و فروم در باب انسان کامل
- ۲۸۴ ۱-۴-۴. انسان کامل، انسان بارور
- ۲۸۶ ۱-۱-۴-۴. مقایسه و جمع‌بندی مطالب
- ۲۸۹ ۲-۴-۴. نقدی بر اومانیزم
- ۲۹۱ ۳-۴-۴. انسان از دیدگاه اسلام
- ۲۹۵ فصل پنجم: خاتمه
- ۲۹۶ بخش اول: نتیجه‌گیری
- ۲۹۷ ۱-۵. نتیجه‌گیری
- ۳۰۵ بخش دوم: کاربردها
- ۳۰۶ ۲-۵. انسان‌شناسی و کاربردهای آن
- ۳۰۶ ۱-۲-۵. انسان‌شناسی در چارچوب اندیشه‌ی بشری

فهرست مطالب سیزده

- ۳۰۶ ۱-۲-۵. انسان‌شناسی و معنایابی زندگی
- ۳۰۷ ۲-۱-۲-۵. رابطه انسان‌شناسی با علوم انسانی
- ۳۰۸ ۳-۱-۲-۵. رابطه انسان‌شناختی با علوم اجتماعی
- ۳۰۹ ۴-۱-۲-۵. رابطه انسان‌شناسی با علم حقوق
- ۳۱۰ ۲-۲-۵. انسان‌شناسی در چارچوب معارف دینی
- ۳۱۰ ۱-۲-۲-۵. خداشناسی و انسان‌شناسی
- ۳۱۰ ۲-۲-۲-۵. نبوت و انسان‌شناسی
- ۳۱۱ ۳-۲-۲-۵. معاد و انسان‌شناسی
- ۳۱۱ ۴-۲-۲-۵. احکام اجتماعی و انسان‌شناسی
- ۳۱۲ ۳-۲-۵. شناخت انسان و تعلیم و تربیت
- ۳۱۳ ۳-۵. محدودیتهای تحقیق
- ۳۱۵ بخش سوم: کتابنامه
- ۳۱۶ الف) منابع اصلی
- ۳۲۱ ب) منابع پژوهشی
- ۳۲۴ ج) نشریات